

MAGDALENA BASAŁAJ

Misje w nauczaniu papieży Benedykta XV i Piusa XI

Missions in the Teachings of Popes Benedict XV and Pius XI

Pojęcie działalności misyjnej wiąże się z powstaniem misyjnej dykasterii w Watykanie. 22 czerwca 1622 roku, papież Grzegorz XV bullą¹ *Inscrutabili Divinae Providentiae* utworzył Świętą Kongregację Rozkrzewiania Wiary². Od łacińskiej nazwy *Propaganda fide*, zwana była ona również Kongregacją Propagandy³. W oryginalnym stylu pisał o tym ks. Bajerowicz: *Co Pius V, Grzegorz XIII i Klemens VIII zapoczątkowali, tego dokonał Grzegorz XV, który propagandę uposażył tak wszelkimi władzami [...]. Prefekturę Propagandy ze względu na mnogość władz posiadanych wobec nieomal całej kuli ziemskiej nazywano popularnie «czerwonym papieżem» od czerwonej rewerendy, jaką jako kardynał nosił⁴. Również papież Urban VIII przyczynił się do rozwoju misyjnego dzieła, zakładając w roku 1627 *Collegium Urbanum*, w którym studia teologiczne i filozoficzne mogli podejmować seminarzyści z całego świata.*

W interesującym nas okresie, papieże podjęli wiele ważnych inicjatyw misyjnych. Benedykt XV w 1917 roku od Propagandy odłączył Kongregację dla spraw Obrządku Wschodniego. Było to wyraźne rozdzielenie działalności misyjnej od działalności wśród innych chrześcijan. Od tej daty nie można więc mówić o misjach wśród chrześcijan – niekatolików. W okresie międzywojennym prefektami tej Kongregacji byli: kard. Willem Marines van Rossum CSSR (1918-1932) oraz kard. Pietro Fumasoni-Biondi (1933-1960). Sekretarzami byli abp Pietro

¹ W publikacjach misjologicznych okresu międzywojennego nie przywiązywano tak wielkiej wagi do klasyfikacji formalnej dokumentu. Np. ks. Bajerowicz nazywa tę bullę encykliką.

² Dziś kongregacja ta nosi nazwę Kongregacja Ewangelizacji Narodów.

³ Głównym celem kongregacji było i jest koordynowanie działalności misyjnej. Pisał o tym K. Bajerowicz w *Papież na czele dzieła misyjnego*, „Annales Missiologicae”, 6 (1934), s. 214.

⁴ K. Bajerowicz, tamże.

Fumasoni-Biondi (1921-1922), abp Francesco Marchetti-Selvaggiani (1922-1930), abp Carlo Salotti (1930-1935), abp Celso Costantini (1935-1953)⁵.

Fundamentalnym dla dwudziestowiecznego rozumienia misji dokumentem stał się list⁶ apostolski *Maximum illud* Benedykta XV z dnia 30 listopada 1919 roku⁷. Ten sam papież uznał również, w motu proprio *Romanorum Pontificum* z 1922 roku, cztery wielkie dzieła misyjne „papieskimi” (Związek Misyjny Duchowieństwa, Dzieło Rozkrzewiania Wiary, Dzieło św. Dzieciństwa Pana Jezusa oraz Dzieło św. Piotra Apostoła). Miano papieskich dzieł misyjnych podkreślone i rozbudowane zostało w 1926 roku w encyklice *Rerum Ecclesiae gestarum* oraz dwóch kolejnych papieskich motu proprio z 1929 roku – *Praecessor Noster*, *Vix ad*. Tak pisał o tym ks. Bajerowicz: *W stuletnią rocznicę istnienia tego zbożnego i dla szerzenia Królestwa Chrystusowego tak ważnego dzieła, dnia 3 maja 1922 roku Ojciec św. Pius XI swem Motu Proprio Romanorum Pontificum przeniósł je z Lionu do Rzymu, czyniąc je papieskimi, czyli swoim. Odtąd nosi ono pełną nazwę: Papieskie Dzieło Rozkrzewiania Wiary. [...] że jest to gorącym pragnieniem Ojca św., aby to dzieło we wszystkich pielęgnowano parafiach*⁸. Benedykt XV i Pius XI, zwani papieżami misyjnymi, swą działalnością i oddaniem misjom przyczynili się do wielkiego ich rozwoju, rozbudowując tym samym misyjną myśl swych poprzedników⁹.

1. MISJE W NAUCZANIU BENEDYKTA XV

Benedykt XV urodził się jako Giacomo della Chiesa w roku 1854, a zmarł w 1922. Wybrany papieżem w 1914 roku czynił wielkie wysiłki na rzecz pokoju

⁵ *La S. Congregazione e le Missioni nell'era missionaria contemporanea (1922-1972)*, w: *Compendio di Storia della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o "De Propaganda Fide" 1622-1972. 350 anni al servizio delle missioni*, Roma 1974, s. 214-215.

⁶ Podobnie jak w przypadku wcześniej wspomnianej bulli, również ten dokument często określano inną nazwą, jako encyklika.

⁷ Tekst polski w: BrM, t. 1, s. 200-216.

⁸ Tamże, s. 218.

⁹ Wśród ważniejszych dokumentów Magisterium Kościelnego przed omawianym okresem wymienić warto: dekret Kongregacji Rozkrzewiania Wiary, z dnia 16 października 1623; dekret św. Kongregacji Rozkrzewiania Wiary, z dnia 2 maja 1625; dekret Kongregacji Rozkrzewiania Wiary o ustanowieniu kleru rodzimego, z dnia 22 lutego 1663; konstytucja Urbana VIII *Ex debito*, z dnia 22 lutego 1633; orzeczenie Kongregacji Rozkrzewiania Wiary z dnia 12 kwietnia 1646; dekret św. Kongregacji Rozkrzewiania Wiary, z dnia 18 lutego 1658; instrukcja Kongregacji Rozkrzewiania Wiary dla wikariuszy apostolskich udających się do prowincji chińskich: Tonkinu i Kochinchiny, z 1659; encyklika Grzegorza XVI *Probe Nostis*, z dnia 15 sierpnia 1840; encyklika Leona XIII *Santa Dei civitas*, z dnia 3 grudnia 1880; encyklika Leona XIII *In plurimis*, z dnia 3 maja 1888; encyklika Leona XIII *Catholicae Ecclesiae*, z dnia 20 listopada 1890; list Leona XIII *Ad extremas orientis oras*, z dnia 24 czerwca 1893; encyklika Leona XIII *Christi nomen et regnum*, z dnia 24 grudnia 1894; list apostolski Piusa X *In Apostolicum*, z dnia 25 marca 1904; encyklika Piusa X *Lacrimabili statu Indorum*, z dnia 7 czerwca 1912 r.

(były to czasy I wojny światowej). Wojna ta wyrządziła wielkie szkody misjom. Ludzie żyjący w koloniach coraz żywiej domagali się niepodległości. Z powyższej sytuacji Benedykt XV wyciągnął poważne wnioski, które odnaleźć można w jego dyrektywach misyjnych. Przede wszystkim, głównym jego postanowieniem było oparcie misji na fundamencie duchowo-teologicznym i odseparowanie je od polityki i kolonializmu¹⁰.

Działalność misyjna w latach dwudziestych XX wieku została zdezorganizowana poprzez działania wojenne w krajach wspierających misje lub podobnie, jak Stany Zjednoczone, wielostronnie w nie zaangażowanych. Zubożenie europejskiego społeczeństwa, trudna sytuacja polityczna i ekonomiczna państw, przyczyniły się do zmniejszenia wsparcia personalnego i materialnego misji: *odcięty został prawie zupełnie dopływ nowych sił misjonarskich*¹¹. Tak niekorzystna sytuacja, w jakiej znalazły się misje, stała się wielkim wyzwaniem dla Benedykta XV. Inną przyczyną trudności na misjach po I wojnie światowej była zmiana dominacji kolonialnej na niektórych terenach misyjnych. W konsekwencji tego nastąpiło m.in. usunięcie niemieckich misjonarzy z terenów dawnych kolonii niemieckich, które przeszły pod inny patronat. Ponadto zakwestionowana została wiarygodność misjonarzy z powodu faktu wojen rozgrywanych pomiędzy samymi chrześcijanami, którzy w oczach ludności lokalnej powinni dawać przykład miłości i pokoju: *wiedziano bowiem, iż wojna toczy się między chrześcijanami, i to było dla misjonowanych narodów wielkim zgorszeniem*¹². Niektóre opustoszałe katolickie placówki misyjne przejęte zostały przez misjonarzy protestanckich. Przy tym zaangażowanie polityczne niektórych misjonarzy było zaprzeczeniem wartości przez nich głoszonych.

Utrata kolonii niemieckich, na mocy traktatu wersalskiego, zakończyła się ostatecznym wyeliminowaniem niemieckich misji z wyżej wymienionych terenów. Sytuacja ta, stanowiąca zagrożenie dla niektórych misji, spowodowała reakcję Stolicy Apostolskiej, która domagała się wolności prowadzenia działalności misyjnej w koloniach przejętych po Niemczech. Owocem starań papieskich było przywrócenie możliwości pracy niemieckich misjonarzy, jednak w znacznie gorszych warunkach.

Dużym zainteresowaniem Benedykta XV cieszyły się misje na terenach Chin i Japonii. Owocem prowadzonej tam ewangelizacji było zwołanie krajowego sy-

¹⁰ Por. J. Metzler, *Benedict XV*, w: *Biographical Dictionary of Christian Missions*, red. G.H. Anderson, New York 1998, s. 54. Spośród polskojęzycznych publikacji o Benedykcie XV warto zwrócić uwagę na G. Osuchowski, *Benedykt XV a Polska*, „Chrześcijanin w Świecie”, 6 (1974) z. 4, s. 94-101; B. Kawczyński, *Encyklika Benedykta XV 'Humani generis redemptionem' w świetle niektórych postulatów dzisiejszego kaznodziejstwa*, w: *Studia z historii kaznodziejstwa i homiletyki*, Warszawa 1975, t. 1, s. 284-293; Z. Zieliński, *Benedykt XV*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, kol. 224-225.

¹¹ Z. Zieliński, *Papiestwo i papieże dwóch ostatnich wieków*, Poznań 1986, s. 62.

¹² Tamże.

nodu chińskiego i ujednoczenie misji japońskich. Uwaga papieża skupiona była przede wszystkim na organizacji misji i obowiązku powszechnego zaangażowania wszystkich ochrzczonych w działalność misyjną. Widać to wyraźnie w liście *Maximum illud*¹³, a także licznych wypowiedziach papieskich, jak np.: *Wszyscy chrześcijanie i wszystkie chrześcijanki, godne tego imienia i chrztu św., mają wedle możliwości współpracować w wielkim dziele misyjnym...* lub też: *Nie zasługiwałby na miano katolika, kto by się nie interesował sprawą misyjną*¹⁴.

Do najważniejszych dokumentów misyjnych Benedykta XV należy List apostolski *Maximum illud*, ogłoszony 30 listopada 1919 roku. Podkreślił niezależność Kościoła od spraw narodowościowych. Ukazał się w okresie podejmowania przez państwa europejskie w Wersalu decyzji o kształcie świata po I wojnie światowej i podziału kolonii i znajdował szczególne odniesienie do sytuacji w Chinach. Działalność misyjna w tym kraju była podporządkowana francuskiemu protektoratowi, który narzucał tubylcom europejskie wpływy. Dlatego katolicyzm chiński postrzegano jako religię francuską. Benedykt XV nalegał, aby Kościół w Chinach uczynić prawdziwie chińskim. W tym duchu można rozumieć wyświęcenie w roku 1926 przez Piusa XI sześciu pierwszych chińskich biskupów.

W liście *Maximum illud* papież zwrócił się najpierw do przełożonych misji, czyli do biskupów, wikariuszy i prefektów apostolskich, nazywając ich „duszą misji”, zachęcając ich do koordynacji działań oraz otoczenia troską nowoprzybyłych misjonarzy wkraczających w nową dla nich rzeczywistość. Krytycy zostali poddani wszyscy przełożeni, którzy stracili dynamizm i gorliwość w zakładaniu nowych stacji misyjnych. Za najważniejsze zadanie papież uznał kształcenie miejscowego kleru mającego w przyszłości odpowiadać za ugruntowanie zaszczerpionego Kościoła Chrystusowego i jego rozwój na terenach misyjnych oraz zakładanie lokalnych seminariów: *Kapłan rodzimy jako ten, który pochodzeniem, sposobem myślenia i odczuwania związany jest ze swoimi współziomkami, w wybitnej mierze zdolny jest wpoić wiarę w ich serca lepiej niż ktokolwiek inny, w jaki sposób można ich o czymś przekonać*¹⁵. Benedykt XV wskazał także na potrzebę misyjnej formacji kleru diecezjalnego, czemu służyć miało zakładanie we wszystkich diecezjach Związku Misyjnego Duchowieństwa. Tego typu działalność miała zmienić negatywne nastawienie do rodzimego kleru, będącego w rzeczywistości równorzędnym partnerem w dziele ewangelizacji. Równość ta swe najgłębsze korzenie posiada w katolicyści Kościoła.

¹³ Por. AAS, 11 (1919), s. 440-455; lub tekst polski BrM, t. 1, s. 200-216.

¹⁴ *Dzień Misyjny – 23 października*, Roczniki Papieskich Dzieł Rozkrzewiania Wiary i Papieskiego Dzieła św. Piotra Apostoła, 8 (1932) nr 5, s. 138.

¹⁵ Por. *Breviarum Missionum. Wybór dokumentów Kościoła dotyczących Dzieła Misyjnego*, cz. I, [oprac.] B. Wodecki, F. Wodecki, F. Zapłata, Warszawa 1979.

Zwracając się w liście do misjonarzy, papież podkreślał ponadnarodowy charakter posłania misyjnego oraz brak identyfikacji Dobrej Nowiny z jakąkolwiek nacją czy kulturą. Zaakcentował bezinteresowność posłania misyjnego misjonarzy, którzy własnym życiem powinni dawać świadectwo chrześcijańskich cnót i Bożych prawd. Odpowiednie przygotowanie teologiczne oraz opanowanie specjalistycznych dyscyplin naukowych, takich jak etnologia, lingwistyka i medycyna, mają zapewnić im odpowiedni poziom wykształcenia i autorytet w oczach pogan. W liście pojawia się koncepcja wprowadzenia w Papieskim Kolegium Rozkrzewiania Wiary – *Urbanianum*, nowej dyscypliny zwanej misjologią.

Końcowe słowa papież skierował do wszystkich wierzących, wzywając ich do większego zaangażowania na rzecz misji. Wskazał na trzy formy misyjnej współpracy: na modlitwę za misje, popieranie powołań misyjnych oraz materialne wspieranie działalności (papieskich) Dzieł Misyjnych.

Świeże spojrzenie Benedykta XV na sprawy misji wprowadziło zmiany zarówno w zakresie praktycznej działalności misyjnej, jaki i w teologicznym postrzeganiu misji¹⁶. W *Maximum illud* odrzucono każdą formę misji typu kolonialnego. Ważnym osiągnięciem listu papieskiego było przeniknięcie do powszechnej świadomości katolików faktu obowiązku włączenia się w działalność misyjną. Wcześniej postrzegano je bardziej jako „egzotyczne” zadanie grupy zainteresowanych. Odtąd misje przestały być już tylko dodatkowym elementem życia Kościoła, a stały się jego fundamentalnym wymiarem. W rezultacie zaangażowanie się w to dzieło jest obowiązkiem wszystkich ochrzczonych. *Maximum illud* okazał się ważnym etapem w sformułowaniu dojrzałej teologii misyjnej na Soborze Watykańskim II.

Ustanowienie licznych prefektur i wikariatów apostolskich w krajach misyjnych oraz delegatur apostolskich w Japonii, Albanii, Oceanii i Melanezji, usprawniło działalność misyjną. Największą reorganizację Kościoła przeprowadzono na terenach Indii. Dalekowzroczność w kwestii formacji miejscowej hierarchii kościelnej nadała Benedyktowi XV tytuł papieża misyjnego. Najważniejszym jednak wydaje się być zarządzenie, aby zamiast regionów misyjnych (quasi-parafii), tworzyć od razu podstawy trwałej organizacji kościelnej¹⁷.

Maximum illud stał się ważnym dokumentem, przedstawiającym główne założenia papieskiego nauczania na temat misji. O randze tego listu świadczy chociażby fakt wielokrotnego cytowania i odwoływania się do niego w ważnych dokumentach Magisterium Ecclesiae. Choć *Katechizm Kościoła Katolickiego* nie nawiązuje do *Maximum illud*, to odwoływali się do niego kolejni

¹⁶ Por. A. Miotk, *Wielka karta misji nowożytnych*, w: *Aż na krańce świata. Popularna historia misji*, Warszawa 2005, s. 169-171.

¹⁷ Por. Z. Zieliński, *Papiestwo i papieże dwóch ostatnich wieków*, Poznań 1986, s. 64.

papieże: Pius XI¹⁸, Pius XII¹⁹, Jan XXIII²⁰, Paweł VI²¹ i Jan Paweł II²², jak i Sobór Watykański II²³.

2. MISJE W NAUCZANIU PIUSA XI

Papież Pius XI (1857-1939) był w sposób szczególny związany z Polską. W kwietniu 1918 roku, przez swego poprzednika – Benedykta XV, został mianowany wizytatorem apostolskim w naszej Ojczyźnie. Po odzyskaniu przez nią niepodległości, objął stanowisko nuncjusza apostolskiego w Polsce²⁴. Podczas bitwy war-

¹⁸ Por. Pius XI, Encyklika *Rerum Ecclesiae* (z 28 II 1926), w: BrM, t. 1, s. 236 i 244-245 (dwukrotnie).

¹⁹ Por. Pius XII, Encyklika *Saeculo Exeunto Octavo* (z 13 VI 1940 – misyjna encyklika skierowana do biskupów portugalskich) nr 35, w: www.vatican.va/holyfather/piusxii/encyclicals/documents/hfp-xienc13061940saeculo_exeunteoctavo.html (strona aktywna dnia 31 III 2007); Encyklika *Evangelii praecones* (z 2 VI 1951), w: BrM, t. 1, s. 298; Encyklika *Fidei donum* (z 21 IV 1957), w: BrM, t. 1, s. 319.

²⁰ Por. Jan XXIII, Encyklika *Princeps Pastorum* (z 28 XI 1959), w sumie encyklika wspomina ten list aż sześciokrotnie, dwa razy w tekście zasadniczym i czterokrotnie w przypisach, w: BrM, t. 1, s. 339-370.

²¹ Por. Paweł VI, *Przemówienie do Dyrektorów krajowych Papieskich Dziel Misyjnych* (z 19 V 1972), w: www.vatican.va/holy_father/paul_vi/speeches/1972/may/documents/hf_p-vi_spe_19720519_pont-opere-missionarie_it.html (strona aktywna 31 III 2007). Godnym uwagi jest fakt, że listu tego nie wspomina adhortacja *Evangelii nuntiandi*.

²² Por. Jan Paweł II, Encyklika *Redemptoris missio* (z 7 XII 1990) – dwukrotnie, przypisy nr 2 i 65; *Przemówienie do przedstawicieli Papieskich Dziel Misyjnych* (z 28 VI 1979), w: Jan Paweł II, *Nauczanie Papieskie*, Poznań, t. 2 (1979), cz. 1, s. 769-771 (dwukrotnie); *Przesłanie z okazji 160. rocznicy powstania Papieskiego Dzieła Dzieciństwa Misyjnego* (z 6 I 2003), por. „L'Osservatore Romano” 24 (2003) nr 3, s. 11-12. W drugim numerze encykliki *Redemptoris missio* Jan Paweł II odwołuje się do wcześniejszego nauczania misyjnego. Encyklika wymienia z nazwy siedem dokumentów Magisterium Kościoła. W tekście zasadniczym wspomniany jest soborowy dekret *Ad gentes* oraz adhortacja Pawła VI *Evangelii nuntiandi*, a w przypisie (nr 2) pięć innych misyjnych dokumentów XX w. Listę tę otwiera właśnie list *Maximum illud*. Kolejnymi są encykliki: *Rerum Ecclesiae*, *Evangelii praecones*, *Fidei donum* i *Princeps pastorum*. Umieszczenie na tej liście *Maximum illud* w pierwszej kolejności ukazuje, iż list ten jest uznawany za początek współczesnego nauczania misyjnego Kościoła. Choć nie jest to dokument papieski, warto wspomnieć, że powstałe za czasów pontyfikatu Jana Pawła II *Lineamenta* przygotowujące synod biskupów dla Azji, również kilkakrotnie wspominają *Maximum illud*. Por. www.vatican.va/roman_curia/synod/documents/rc_synod_doc_01081996_asia-lineam_en.html (strona aktywna 31 III 2007).

²³ O ile nie dziwi fakt, że o liście tym wspomina dekret o działalności misyjnej *Ad gentes*, to warto zauważyć, że odwołują się do niego również konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium* oraz dekret o pasterskiej posłudze biskupów *Christus Dominus*.

²⁴ Na biskupa konsekrowany został w Warszawie 28 października 1919 r. przez abpa metropolitę warszawskiego Aleksandra Kakowskiego. Por. J. Jurkiewicz, *Nuncjatura Achillesa Ratti w Polsce*, Warszawa 1953; J. Jurkiewicz, *Watykan a Polska w okresie międzywojennym 1918-1939*, Warszawa 1958; J. Szymański, *Stosunek Watykanu do spraw polskich za czasów II Rzeczypospolitej (1918-1939)*, Radom 1982.

szawskiej w 1920 roku (tzw. cud nad Wisłą), był jednym z dwóch (obok przedstawiciela Turcji) dyplomatów, którzy nie opuścili naszej stolicy. Wyrazem uznania dla jego osoby było wręczenie mu w 1921 roku doktoratu honoris causa Uniwersytetu Warszawskiego oraz przyznanie Orderu Orła Białego. Już jako papież, 10 lutego 1925 roku zawarł konkordat z rządem polskim, a w 1938 roku kanonizował bł. Andrzeja Bobolę²⁵.

W 1921 roku mianowano go arcybiskupem Mediolanu, a 19 lipca, czyli pół roku przed konklawe, otrzymał kapelusze kardynalski, zaś 6 lutego 1922 roku został papieżem. Doprowadził do podpisania konkordatu z Włochami (układ laterański), na mocy którego powstało państwo watykańskie, on zaś uznał oficjalnie Rzym za stolicę Włoch. Z tego powodu nazywany też bywa „papieżem pojednania”. W 1925 roku encykliką *Quas primas* ustanowił święto Chrystusa Króla i przyczynił się do rozwinięcia idei pierwszych piątków miesiąca, jako zadośćuczynienia Sercu Jezusa za grzechy ludzkości. W 1928 roku potępił fałszywie pojmowany ekumenizm (encyklika o popieraniu prawdziwej jedności religii *Mortalium animos*), a w 1937 roku napiętnował zarówno ideologię hitlerowską (encyklika *Mit brennender Sorge*), jak i komunistyczną (encyklika *Divini Redemptoris*). W działalności naukowej znany jest z powołania w 1937 roku Papieskiej Akademii Nauk²⁶.

Pius XI wiele energii i czasu poświęcił młodym Kościołom. Z tego powodu nazywany jest „papieżem misyjnym”. Jednym z najbardziej znanych jego dzieł było stworzenie wielkiej Wystawy Misyjnej w 1925 roku²⁷, przemienionej później w Muzeum Misyjno-Etnologiczne (otwarte 21 grudnia 1927 roku). W 1926 napisał misyjną encyklikę *Rerum Ecclesiae*, zapoczątkowującą (obok *Maximum illud*) rozwój nowego spojrzenia na sprawy działalności misyjnej Kościoła. Do niej przez następne dziesiątki lat odwoływać się będą jego następcy. Papież Pius XI podkreślał odpowiedzialność wszystkich wiernych za misje, która winna wy-

²⁵ Warto też wspomnieć, że to z jego inicjatywy, w grotach watykańskich (miejscu pochówku papieży) oraz w rezydencji papieskiej w Castel Gandolfo znajdują się obrazy Matki Bożej Częstochowskiej. Por. J. Wisłocki, *Konkordat polski z 1925 roku. Zagadnienia prwano-polityczne*, Poznań 1977; S. Łukomski, *Konkordat zawarty 10 lutego 1925 roku pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską*, Łomża 1934.

²⁶ Papieska Akademia Nauk (Pontificia Accademia Scientiarum) – najwyższe naukowe towarzystwo watykańskie, założone w Rzymie w 1603 r. Po ustanowieniu w 1847 r. Akademią Papieską, towarzystwo przybrało nazwę Pontificia Accademia dei Nuovi Lincei. W 1870 r. podzielona zostaje na Akademię Papieską oraz na Akademię Rysiów. W 1936 r. zreorganizowana przez Piusa XI, otrzymuje od papieża swą obecną nazwę. Od początku swego istnienia Akademia zrzeszała najwybitniejszych przedstawicieli nauk matematycznych i przyrodniczych z różnych krajów – por. www.encyklopedia.interia.pl

²⁷ Jak barwnie napisał to J. Nawrocki: „Stała się ona głośnym wydarzeniem i obudziła ogromne zainteresowanie misjami w całym świecie katolickim. We wszystkich krajach poczęły tworzyć się stowarzyszenia, związki misyjne, czasopisma, ośrodki propagandy” – J. Nawrocki, *Papież – misjonarz*, „Młódzież Misyjna” 15 (1939) nr 3, s. 57-58.

rażać się współpracą z misjonarzami i licznymi organizacjami misyjnymi, a także modlitwą i ofiarą. Promował powołania misyjne, formację miejscowego duchowieństwa i katechistów, przygotowanie miejscowych liderów i przyjmowanie tubylców – zarówno mężczyzn, jak i kobiet – do istniejących instytutów zakonnych. Jednocześnie wzywał do zakładania nowych Kościołów lokalnych, zaadoptowanych do miejscowych warunków oraz wspierał obecność zakonów kontemplacyjnych na misjach. Taką wizją przygotował grunt pod budowę Kościoła w krajach misyjnych, które wkrótce miały odzyskać niepodległość.

Szczególnie bliskie były mu problemy Kościoła w Chinach. W liście do wikariuszy i prefektów apostolskich w tym kraju *Ab ipsius* (z 15 VI 1926 roku) wykluczył zaangażowanie polityczne i podkreślał teologiczną naturę misji. Ostrzegał również przed tworzeniem barier pomiędzy duchowieństwem lokalnym i zagranicznym. Wprowadzając to nauczanie w życie, w październiku 1926 roku osobiście wyświęcił w katedrze św. Piotra pierwszych sześciu biskupów chińskich, rok później – pierwszego biskupa japońskiego, a w 1933 – wietnamskiego. Jako papież pragnął także wyświęcić pierwszych pięciu biskupów afrykańskich, jednak jego niespodziewana śmierć (w 1939 roku) przekreśliła te plany²⁸.

Pius XI już w pierwszych wystąpieniach w roku 1922 zapowiadał szeroką misyjną inicjatywę, wzywał wszystkich katolików do gorliwej współpracy z misjami, zwłaszcza katolików świeckich: *Dopóki Opatrzność użyje Nam życia, zawsze o tę Naszego urzędu dziedzinę misyjną troszczyć się i zabiegać nie przestaniemy. Często bowiem kiedy rozważamy, iż jeszcze na świecie jest miliard i sto milionów pogan, duch nasz nie ma żadnego odpocznienia*²⁹. Pragnąc rozwinąć misyjne zaangażowanie osób świeckich, w pierwszej kolejności utworzył dla nich szerokie zaplecze. Przede wszystkim powołał do życia Akcję Katolicką, dla której źródłem duchowej formacji stały się tzw. rekolekcje zamknięte. Kolejnym elementem tworzenia „misyjnego zaplecza” były dzieła misyjne. Trzy z nich podniesiono do godności dzieł papieskich: Dzieło Rozkrzewiania Wiary, Dzieło św. Piotra Apostoła oraz Dzieło św. Dzieciństwa Pana Jezusa. Aby zintensyfikować modlitwę w intencji misji oraz ofiary na misje, Pius XI ustanowił w całym Kościele Niedzielę Misyjną, Misyjny Dzień Chorych oraz utworzył misyjną agencję informacyjną *Fides*. Ofiarował także misjom nową patronkę i orędowniczkę w osobie św. Teresy od Dzieciątka Jezus, kanonizowaną w grudniu 1927 roku³⁰. Ponadto od 1928 roku dodał Apostolstwu Modlitwy specjalne intencje misyjne na każdy miesiąc. Jemu także zawdzięczamy wprowadzenie do Lita-

²⁸ Por. J. Metzler, *Pius XI*, w: *Biographical Dictionary of Christian Missions*, red. G.H. Anderson, New York 1998, s. 538-539.

²⁹ J. Nawrocki, tamże, s. 57; por. także, K. Mikucki, *Śp. Papież Pius XI*, „Wiadomości Misyjne” (1939) nr 3, s. 3.

³⁰ Historię uznania św. Teresy za patronkę misji opisuje K. Lubowicki, *Droga św. Teresy z Lisieux do ogłoszenia Patronką Misji i Misjonarzy*, „Annales Missiologicae” 13 (2003), s. 229-238.

nii do Wszystkich Świętych modlitwy o zabarwieniu misyjnym: *Abyś wszystkich błądzących do jedności z Kościołem przywołać, a wszystkich pogan do światła Ewangelii doprowadzić raczyś*³¹.

Swoją misyjną działalnością objął nie tylko Stary Świat. Na terenach misyjnych założył liczne nowe kościelne jednostki administracyjne³², zorganizował prasę misyjną, punkty medyczne i szkoły – począwszy od uniwersytetów po małe szkółki podstawowe. Ponadto promował zakładanie klasztorów kontemplacyjnych i nowych zakonów na misyjnych terenach. Za jego czasów powstały również liczne nowe seminaria duchowne, a statystycznie średnia liczba nawróceń przekraczała pół miliona rocznie.

Różnorakie inicjatywy Piusa XI ukazywały jego rozumienie spraw misji. Przyjrzyjmy się więc bliżej dwóm ważniejszym dokumentom misyjnym jego pontyfikatu, odnoszącym się w sposób szczególny do misji w Chinach.

3. ENCYKLIKA *RERUM ECCLESIAE*³³

Encyklika *Rerum Ecclesiae* (28 II 1926) podkreśla, iż Kościół *na to został ustanowiony, aby, szerząc po całym świecie Królestwo Chrystusowe, dawał jednocześnie możliwość wszystkim narodom do korzystania z owoców dającego szczęście ludzkości odkupienia*³⁴. Encyklika ta, adresowana w sposób szczególny do duchowieństwa (prymasów, arcybiskupów, biskupów i ordynariuszy), miała na celu rozbudzenie zapału wspomagania misji: *nakazujcie wśród wiernych swych diecezji szerzyć piękny zwyczaj modlenia się. [...], aby przy odmawianiu Różańca św. lub z racji innych tego rodzaju nabożeństw, odbywanych w kościołach katedralnych lub innych, no choćby jedną modlitewkę na rzecz misyj oraz o nawrócenie pogan*³⁵. Ojciec św. wspominał również o konieczności organizacji wystaw i muzeów dla rozbudzenia osobistego zaangażowania na rzecz misji (wsparcie materialne i duchowe). Wszyscy katolicy zobowiązani są do niesienia

³¹ K. Mikucki, *Śp. Papież Pius XI*, „Wiadomości Misyjne i Listy Księża Misjonarzy i Sióstr Miłosierdzia Polskich Misji w Chinach” (1939) nr 3, s. 5.

³² Według jednego z autorów papież stworzył 38 nowych diecezji, wikariatów i prefektur apostoelskich. W innym miejscu czytamy, że liczba samodzielnych okręgów misyjnych za jego pontyfikatu wzrosła z 330 do 541.

³³ Por. AAS, 18 (1926), s. 65-83; lub tekst polski w: BrM, t. 1, s. 235-255.

³⁴ Pius XI, *Encyklika Rerum Ecclesiae Gestarum Jego Świątobliwości Ojca św. z Boskiej Opatrzności Piusa XI*, w: *Orzeczenia Papieskie dotyczące Dział Misyjnych. Poszczególne Dzieła Misyjne*, zeb. K. Bajerowicz, Poznań 1931, s. 46; współczesne tłumaczenie w: BrM, t. 1, s. 235-255.

³⁵ Tamże, s. 51-52. W tłumaczeniu *Breviarium missionum* czytamy „aby przy Różańcu Maryjnym i innych tego rodzaju nabożeństwach, w katedrach i innych świątyniach dodawano i dołączało jaką modlitwę na misje i o nawrócenie pogan” – t. 1, s. 239-240.

pomocy misjom ze względu na miłość do Boga i bliźniego oraz pozostawiony Kościołowi nakaz misyjny. Papież wymienił stowarzyszenia i Dzieła Rozkrzewiania Wiary. Przypomniawszy też o konieczności zakładania lokalnych seminariów duchownych, ponieważ jedynie rodzime duchowieństwo może w pełni zrozumieć własną kulturę i przekazać w niej ewangeliczną prawdę. Papież domagał się, aby wykształcenie kleru w krajach misyjnych nie ustępowało wykształceniu duchowieństwa europejskiego.

Ojciec św. wspomniawszy również o potrzebie znajomości przez misjonarzy języków lokalnych, a także o potrzebie odpowiedniej formacji kandydatów na misje. O ogromnym znaczeniu dla misji ma zwiększenie liczby katechistów, katechumenów nauczających zasad wiary i przygotowujących ich do chrztu św. Stanowią oni niezastąpioną pomoc dla misjonarzy. Duże znaczenie przywiązywał też do tworzenia elit katolików świeckich, których staranne wykształcenie będzie rozstrzygające dla przyszłości Kościoła w ich krajach.

Ojciec św. przypominał o potrzebie zakładania rodzimych wspólnot zakonnych, tworzonych zgodnie z miejscowymi warunkami, jak również lokalnych klasztorów kontemplacyjnych. Zachęcał do otaczania opieką chorych, zakładania szkół, ochronek, aptek i szpitali, działalności będącej świadectwem postawy miłosierdzia katolików tam pracujących. Pius XI inspirował wszystkich katolików do aktywnego udziału w dziele misyjnym Kościoła. Przypomniawszy o obowiązku ewangelizacji świata niechrześcijańskiego (jak wtedy mówiono – pogańskiego)³⁶.

4. LIST APOSTOLSKI DO PRZEŁOŻONYCH NAD MISJAMI W CHINACH *AB IPSIS*³⁷

List Apostolski do przełożonych nad misjami w Chinach Piusa XI stał się niejako dopełnieniem Encykliki *Rerum Ecclesiae*. Interpretację jego treści odnaleźć można m.in. w *Orzeczeniach Papieskich dotyczących Działań Misyjnych. Poszczególne Dzieła Misyjne*, zebranych i zredagowanych przez ks. Kazimierza Bajerowicza. List ten skierowany został głównie do wikariuszy i prefektów apostolskich w Chinach. Kładł ogromny nacisk na odpowiednie wykształcenie kleru w miejscowych seminariach duchownych powołanych do życia przez księży

³⁶ Por. A. Miotk, dz. cyt., s. 180.

³⁷ Pius XI, List apostolski *Ab ipsis Pontificatus primordiis*, tekst oficjalny w: AAS, 18 (1926), s. 303-307. Polskie tłumaczenie tego listu ma dość ciekawą historię. Przed wojną ukazało się w *Orzeczeniach papieskich dotyczących Działań Misyjnych* zebranych przez księdza K. Bajerowicza (s. 72-78). W miejscu tym nie podano jednak jego łacińskiej nazwy. Następnie przygotowano go do *Breviarum Missionum*. Z powodu ówczesnej cenzury komunistycznej, nie mógł się tam ukazać. Ostatecznie ukazał się w pracy: *Stolica Apostolska a Chinami współczesne. Dokumenty i wypowiedzi Papieży dotyczące Chin czasów nowszych*, oprac. B. Wodecki, wyd. 2, Pieniężno 2002, s. 31-35.

misjonarzy³⁸. Wsparcie rozwoju Dzieła św. Piotra Apostoła i opieka udzielone przez Stolicę Apostolską, potęgowały modlitwy Kościoła powszechnego o liczne powołania kapłańskie na misjach.

List Apostolski rozpoczynają pozdrowienia skierowane do prefektów i wikariuszy pracujących na Dalekim Wschodzie, głównie wśród Chińczyków. Papież Pius XI dostrzegął w narodzie chińskim wyjątkowo podatny grunt na zasiew Słowa Bożego, który wymagał dobrego przygotowania i odpowiedniej formacji duchowej. Zadania tego podjęli się katolicy misjonarze, otoczeni modlitwą Kościoła powszechnego i troskliwą opieką Stolicy Apostolskiej. W dziele swym papież podkreślał wielkie osiągnięcia Kościoła lokalnego (jeszcze nie zakorzenionego w ziemi ojczystej), umocnionego posiewem męczenników, którzy oddali swoje życie za Chrystusa oraz trudną sytuację katolickich misjonarzy i miejscowych chrześcijan prześladowanych przez system polityki państwowej. Ubolewając nad niezrozumieniem przez lokalne władze powołania Kościoła i Jego powszechnej misji, nad uprzedzeniami politycznymi i złą interpretacją nieznaną ducha religii katolickiej, łączy się w modlitwach z tymi, którzy nieustannie zmagają się z trudem dnia codziennego, bólem, prześladowaniem i niezawinioną krzywdą. Głównym zadaniem Kościoła powszechnego jest głoszenie Ewangelii i uświadamianie powołania wszystkich ludzi do zbawienia, którego może dostąpić każdy, kto wyzna, że jedyną drogą prowadzącą do zbawienia jest Jezus Chrystus. Pius XI przypomina misjonarzom pracującym na ziemi chińskiej o szczególnym Bożym powołaniu i łaskach, jakie otrzymali od Najwyższego.

Dzięki Bożemu umocnieniu i naukom Kościoła każdy misjonarz winien stać na straży Bożych praw i nakazów, wiernie stosować się do zasad przez Kościół wszczepianych i ukazywać drogę zbawienia, broniąc tym samym ludzkiej godności przed niegodziwym ingerowaniem polityki w życie duchowe wiernych. Wszelkie nieposłuszeństwo, przesadne zintegrowanie polityki państwowej (będącej często w opozycji do Kościoła) z działalnością misyjną lub odstępstwo misjonarzy od nauki Kościoła, mogły zmusić go do zastosowania odpowiednich środków zaradczych, by uchronić Kościół lokalny przed rozwojem ducha nacjonalistycznego. Niestrudzona praca misjonarzy „obcych”, mimo ostrych represji rządów, zaowocowała licznymi powołaniami lokalnymi, wyświęceniem wielu kapłanów rodzimych, którzy bratersko dzielili trud i troskę o Kościół, a także niezależnymi misjami powierzonymi duchowieństwu chińskiemu. Niesprzyjająca Kościołowi sytuacja polityczna, wrogie nastawienie władz pragnących zafałszować prawdziwe cele działalności misyjnej Kościoła, wprowadzały zamęt wśród wiernych, budując w nich postawę nieprzyjazną Kościołowi w imię subiektywnie rozumianego dobra Ojczyzny. Pius XI uczulał w liście swym bisku-

³⁸ Por. też W. Świerczek, *Stan chińskich misyj Zgromadzenia XX. Misjonarzy w roku 1935*, „Roczniki Obydwóch Zgromadzeń św. Wincentego a Paulo”, s. 10-14.

pów i kapłanów misjonarzy, aby bacznie przyglądali się nastrojom panującym wśród wiernych i dojrzałe współpracowali z biskupami i kapłanami chińskimi. Tylko wzajemna zgoda i jedność kościelnych przywódców duchowych, przy współpracy z Chrystusową łaską, pomoże przetrwać trudną sytuację Kościoła lokalnego i umocnić jego fundamenty. Papież podkreślił, że *Kościół nigdy nie zezwalał na to, by jego Misje służyć miały za narzędzie polityki dla władz ziemskich. Kościół [...] potrafi się przystosować do każdej narodowości i do każdego rządu*³⁹, jednak zawsze będzie wymagać i walczyć o wolność, bezpieczeństwo i poszanowanie prawa cywilnego. Działalność ewangeliczna misjonarzy, pełna trudów i prześladowań, umacniana była nieustanną modlitwą całego Kościoła powszechnego. Pełen zrozumienia, łącząc się w znoju posługi misyjnej, papież Pius XI udzielił apostołskiego błogosławieństwa wszystkim duszpasterzom pracującym w Chinach.

Opisanie wszystkich dzieł misyjnych Piusa XI wydaje się być niemożliwe w ramach jednego artykułu, dlatego na podstawie dokonanego wyboru, przybliżyliśmy jedynie misyjny charakter działalności Ojca św. i jego wielkie oddanie misjom. Warto też wspomnieć o innych papieskich listach i homiliach misyjnych, do których należą: motu proprio dotyczące Papieskiego Dzieła Rozkrzewiania Wiary⁴⁰ (*Romanorum Pontificum*⁴¹), motu proprio *Decessor Noster*⁴² o skoordynowaniu Papieskich Dzieł Misyjnych, motu proprio Piusa XI nadające ostateczny statut Papieskiemu Dziełu św. Piotra Apostoła (*Vix ad*⁴³); homilię Piusa XI, wypowiedzianą w Bazylice Watykańskiej w uroczystość Zesłania Ducha Świętego w 1922 roku (*Accipietis virtutem*⁴⁴); przemówienie Jego Świątobliwości Piusa XI z okazji zamknięcia Wystawy Misyjnej Watykańskiej (*Conistoria dell'Anno Santo*⁴⁵) z dnia 10 stycznia 1926 roku itp.

³⁹ Pius XI, *List Apostolski Jego Świątobliwości Piusa XI do przełożonych nad Misjami w Chinach*, w: *Orzeczenia Papieskie dotyczące Dzieł Misyjnych. Poszczególne Dzieła Misyjne*, zeb. K. Bajerowicz, Poznań 1931, s. 77.

⁴⁰ Dzieło wydane 3 V 1922 r. W nim to Pius XI po raz kolejny wspomina swych poprzedników nawiązując do listu apostołskiego Grzegorza XVI *Probe nostis* z 15 VII 1840 (*Probe nostis* – tekst polski w: BrM, t. 1, s. 140-146) i encykliki Leona XIII *Sancta Dei Civitas* z 3 XII 1880 (*Sancta Dei Civitas* – tekst polski w: BrM, t. 1, s. 147-154); zob. też: K. Mikucki, *Śp. Papież Pius XI*, „Wiadomości Misyjne i Listy Księży Misjonarzy i Sióstr Miłosierdzia Polskich Misji w Chinach” (1939) nr 3, s. 26.

⁴¹ Por. AAS, 14 (1922), s. 321-326; lub tekst polski w: BrM, t. 1, s. 216-221.

⁴² Por. AAS, 21 (1929), s. 342-345; lub tekst polski w: BrM, t. 1, s. 259-264, zob. też: Pius XI, *Motu proprio Jego Świątobliwości Piusa XI o skoordynowaniu Papieskich Dzieł Misyjnych*, w: *Orzeczenia Papieskie dotyczące Dzieł Misyjnych. Poszczególne Dzieła Misyjne*, zeb. K. Bajerowicz, Poznań 1931, s. 81-82.

⁴³ Por. AAS, 21 (1929), s. 345-349, lub tekst polski w: BrM, t.1, s. 264-270.

⁴⁴ Por. AAS, 14 (1922), s. 344-348; lub tekst polski w: BrM, t.1, s. 221-228.

⁴⁵ Por. *MLMXXV. Chrusura dell' Esposizione Missionarie*, Roma 1928, s. 446-449; lub tekst polski w: BrM, t. 1, s. 228-233.

W ciągu całego swego pontyfikatu Ojciec św. pragnął, aby na ziemi nie było zakątka, do którego nie dotarłby katolicki misjonarz niosący światło Ewangelii ludom nieznanemu Chrystusa. Dlatego też, z niespotykanym dotychczas rozmachem, Pius XI rozbudowuje hierarchię misyjną: wikariaty, prefektury apostolskie, niezależne prałatury, diecezje, archidiecezje, a także niezależne misje i tereny podległe bezpośrednio Stolicy Apostolskiej. Zakłada Uniwersytet Katolicki w Pekinie, powołuje do życia liczne lokalne seminaria duchowne, międzynarodową *Agencję Fides* oraz kwartalnik *Laboremus pro missionibus* – będący łącznikiem pomiędzy Wyższą Radą Generalną Papieskiego Dzieła Rozkrzewiania Wiary a Radami krajowymi tego dzieła w poszczególnych państwach. Wielką zasługą Papieża Misji jest rozwój wiedzy misyjnej na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie poprzez dokonanie *erekcji kanonicznej fakultetu misjologii [...] w roku 1932*⁴⁶. Na II Międzynarodowym Kongresie Unio Clerio pro Missionibus, obradującym w 1936 roku w Rzymie, papież Pius XI wyraził gorące pragnienie, aby wszyscy kapłani świata przynależeli do Związku Misyjnego Duchowieństwa i zaszczepiali misyjną ideę wśród wiernych.

Pisząc o Piusie XI jako o papieżu misyjnym, należy wspomnieć o jego wielkich zasługach dla Kościoła Wschodniego. Za jego sprawą 28 września 1928 roku wydano papieską encyklikę *Rerum Orientalium* – poświęconą sprawie wschodniej, encyklikę *Mortalium animos* (6 stycznia 1928) – dotyczącą jedności braci odłączonych, utworzono komisję *Pro Russia* przy Kongregacji dla Kościoła Wschodniego. Papieski Instytut Orientalny w roku 1922 powierzono jezuitom, zaś specjalnej komisji, utworzonej 2 grudnia 1929 roku, przekazano sprawę kodyfikacji prawa kanonicznego wschodniego. Utworzono również cztery Delegatury Apostolskie na terenach Kościoła Wschodniego. Wielkie osiągnięcia misyjne Piusa XI widoczne są na terenach pogańskich, w Kościele Wschodnim, w każdej dziedzinie życia ludzkiego. Przez cały swój pontyfikat Pius XI nieustannie wspierał misje, zarówno duchowo, jak i materialnie. Organizował solidne zaplecze misyjne na terenach już schryścianizowanych, zachęcając tym samym wszystkich wiernych do włączenia się w wielką akcję misyjną. Tworzył Delegatury Apostolskie dla Afryki, Chin, Indii, Indochin. Nieustannie zwracał się z ojcowską troską do katolickich misjonarzy pracujących w odległych krajach misyjnych, wygłaszając przez radio przemówienia zachęcające ich do ustawicznej działalności misyjnej: *Do was zwraca się Nasza mowa, synowie i córki najdroższe w Chrystusie, którzy pracujecie na misjach i modlicie się, aby rozszerzyć św. wiarę Jezusa Chrystusa i Jego Królestwo [...]. Pozdrawiamy was wielcy żołnierze Chrystusowi*⁴⁷.

Podobnie jak *Maximum illud*, także encyklika *Rerum Ecclesiae* Piusa XI jest dziełem często cytowanym przez kolejnych papieży XX wieku. Swoją treścią

⁴⁶ Zob. J. Zięba, *Pius XI – wielki Papież Misyjny*, „Annales Missiologicae” 10 (1938), s. 15.

⁴⁷ J. Zięba, *Pius XI – wielki Papież Misyjny*, „Annales Missiologicae” 10 (1938), s. 16.

przyczyniła się do ukształtowania współczesnego rozumienia idei misyjnej i misyjnego nauczania Kościoła końca wieku XX i początku XXI. Do niej odwoływali się papieże: Pius XII⁴⁸, Jan XXIII⁴⁹, Paweł VI⁵⁰ oraz Jan Paweł II⁵¹, cytując lub omawiając główne założenia misyjne tej encykliki. Także dokumenty Soboru Watykańskiego II⁵² licznie o tym wspominały. Obecnie *Rerum Ecclesiae*, obok *Maximum illud*, jest jednym z głównych i podstawowych dzieł misyjnych, określającym sens i znaczenie misji, do którego nawiązują pozostałe dokumenty Magisterium Kościoła ubiegłego i obecnego wieku⁵³.

Papież Pius XI doskonale zdawał sobie sprawę z potrzeby włączenia się całego ludu Bożego w dzieło misyjne. Pojedyncze jednostki pracujące na misjach skazane byłyby na mozolną i mało efektywną pracę ewangeliczną, gdyby nie otrzymywały wsparcia modlitewnego i materialnego od współbraci z krajów katolickich. W tym celu, za zgodą Stolicy Apostolskiej, powstało wiele organizacji misyjnych, zrzeszających duchowieństwo i świeckich w celu wspierania misji: *Że jednak dziełu temu sam papież podolać nie może, udziela on innym swej władzy, a mianowicie Kongregacji Propagandy, a potem episkopatowi i duchowieństwu, papieskim dziełom misyjnym oraz innym organizacjom i stowarzyszeniom misyjnym*⁵⁴.

⁴⁸ Por. Pius XII, Encyklika *Saeculo Exeunte Octavo* (13 VI 1940); tekst www.vatican.va/holy-father/piusxii/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_13061940_saeculo-exeunte-octavo_en.html (strona aktywna 14 IV 2007); Encyklika *Evangelii praecones* (z 2 VI 1951) wspomina list ten aż sześciokrotnie. Cały tekst Encykliki *Evangelii praecones* w BrM, t.1, s. 289-318.

⁴⁹ Por. Jan XXIII, Encyklika *Ad Petri Cathedram* (29 VI 1959), tekst www.vatican.va/holy-father/johnxxiii/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_29061959_ad-petri_en.html (strona aktywna 14 IV 2007); *Princeps pastorum* (z 28 XI 1959) czterokrotnie wspomina encyklikę Piusa XI, tekst polski odnaleźć można w: BrM, t.1, s. 339-370.

⁵⁰ Por. Paweł VI, *Oreędzie na światowy Dzień Misyjny* (z 19 X 1963) tekst www.vatican.va/holyfather/paulvi/messages/missions/documents/hf_p-vi_mes_19631019_world-day-for-missions-1963_it.html (strona aktywna 14 IV 2007); *List do o. Józefa Sielskiego z okazji trzystulecia Marianów* (z 8 V 1973), tekst www.vatican.va/holyfather/paul_vi/letters/1973/documents/hf_p-vi_let_19730524_card-sielski_lt.html (strona aktywna 14 IV 2007).

⁵¹ Por. Jan Paweł II, *Homilia w czasie Mszy św. z okazji Światowego Dnia Misyjnego* (z 19 X 1980); *Przemówienie skierowane do uczestników kolokwium międzynarodowego i międzydyscyplinarnego poświęconego Ecole française* (z 17 III 1989); Encyklika *Redemptoris missio* (z 7 XII 1990) – dwukrotnie.

⁵² Por. Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium* (z 21 XI 1964) – dwukrotnie; Dekret o działalności misyjnej Kościoła *Ad gentes* (z 7 XII 1965) – czterokrotnie; Dekret o apostołstwie świeckich *Apostolicam actuositatem* (z 18 XI 1965), Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele *Christus Dominus* (z 28 X 1965).

⁵³ Por. *Lineamenta* – dokument roboczy przygotowujący do drugiego zgromadzenia specjalnego Synodu Biskupów dla Afryki, którego temat zatwierdzony został przez papieża Benedykta XVI. Dzieło wydane 27 czerwca 2006, w przypisie nr 1 odnosi się do *Rerum Ecclesiae*.

⁵⁴ K. Bajerowicz, *Papież na czele dzieła misyjnego*, „Annaes Missiologicae” 6 (1934), s. 213.